

بازخوانی وقفنامه و بررسی کالبدی مرکز محله علیقلی آقا

مهندس محسن طبسی

مربی دانشکده هنر، دانشگاه سیستان و بلوچستان

چکیده:

از آن جا که معماری و شهرسازی گذشته ایران، به شدت با کمبود سوابق مکتوب روبه رو است، لذا بازخوانی مجدد وقفنامه ها، به عنوان مراجعی ارزشمند در این باب، به منظور دستیابی به سیمای ابنیه، محلات و شهرها، و نیز چگونگی طراحی و اجرا، مدیریت و سازماندهی، تأمین منابع مالی، و تعمیر و نگهداری بسیار حایز اهمیت است.

این نوشتار با چنین هدفی به مجموعه مرکز محله علیقلی آقا، یکی از مراکز محله بزرگ بیدآباد در اصفهان می پردازد. هسته اولیه این مرکز محله توسط علیقلی آقا، برادر خسرو آقا، یکی از خواجگان و محارم دربار شاه سلیمان و سلطان حسین صفوی، با ساخت و اتمام مسجد، حمام، و بخشی از بازارچه، شکل می گیرد و اگرچه در گذار زمان دستخوش تغییر و تحولاتی می شود اما خوشبختانه هسته اولیه، هم چنان از حدود ۱۱۲۵ ه. ق. تا امروز برجای و استوار است.

بخش نخست نوشتار حاضر، با بازخوانی وقفنامه، به معرفی و نیز تحلیل آن از دیدگاه نحوه تأمین درآمد و مصارف آن، سازماندهی نیروی انسانی، و تعمیرات و نگهداری موقوفه می پردازد. محور اصلی بخش دوم این نوشتار، بررسی اجمالی کالبد مرکز محله در سه قسمت است: که در قسمت اول تحت عنوان: کالبد دیروز براساس متن و حاشیه وقفنامه، در قسمت دوم با عنوان: از دیروز تا امروز براساس بعضی منابع مکتوب و بیشتر منابع شفاهی، و نهایتاً در قسمت سوم با عنوان: کالبد امروز برپایه وضعیت موجود، به بررسی اجمالی سیمای این مرکز محله تاریخی در گذر زمان می پردازد.

پیشگفتار:

به عنوان پیشگفتار و قبل از ورود به بحث اصلی، ابتدا لازم است موقعیت شهری محله بزرگ بیدآباد و مرکز محله علیقلی آقا را تشریح نمایم. محله بیدآباد یکی از محلات بزرگ شمال شهر اصفهان است که قدمت آن به بسیار پیشتر از دوره سلجوقی باز می گردد. در حال حاضر به علت خیابان کشی های متعدد، وضعیت محلات و حدود آن ها نسبت به یکدیگر، چنان درهم آمیخته است که تعیین و تمیز آن ها و اظهار نظر قطعی در مورد محدوده محلات، همچون گذشته، کار سهل و آسانی به نظر نمی آید. اما به طور خلاصه و ناگزیر با کمی اغماض، محله بیدآباد از شمال به خیابان های 'جامی' و 'قبله دعا'، از شرق به خیابان 'چهارباغ پایین'، از جنوب به خیابان 'مسجد سید'، از غرب به خیابان 'آیت اله کاشانی' محدود است؛ هرچند که می دانیم گوشه هایی از محله بیدآباد خارج از محدوده مذکور باقی مانده است (نقشه شماره یک). این محله دارای مراکز محله ای متعددی است که بزرگترین و مهمترین آن ها، مرکز محله علیقلی آقا است، که بازخوانی وقفنامه مسجد آن و نیز بررسی کالبدی مجموعه، محور اصلی این نوشتار را تشکیل می دهد.

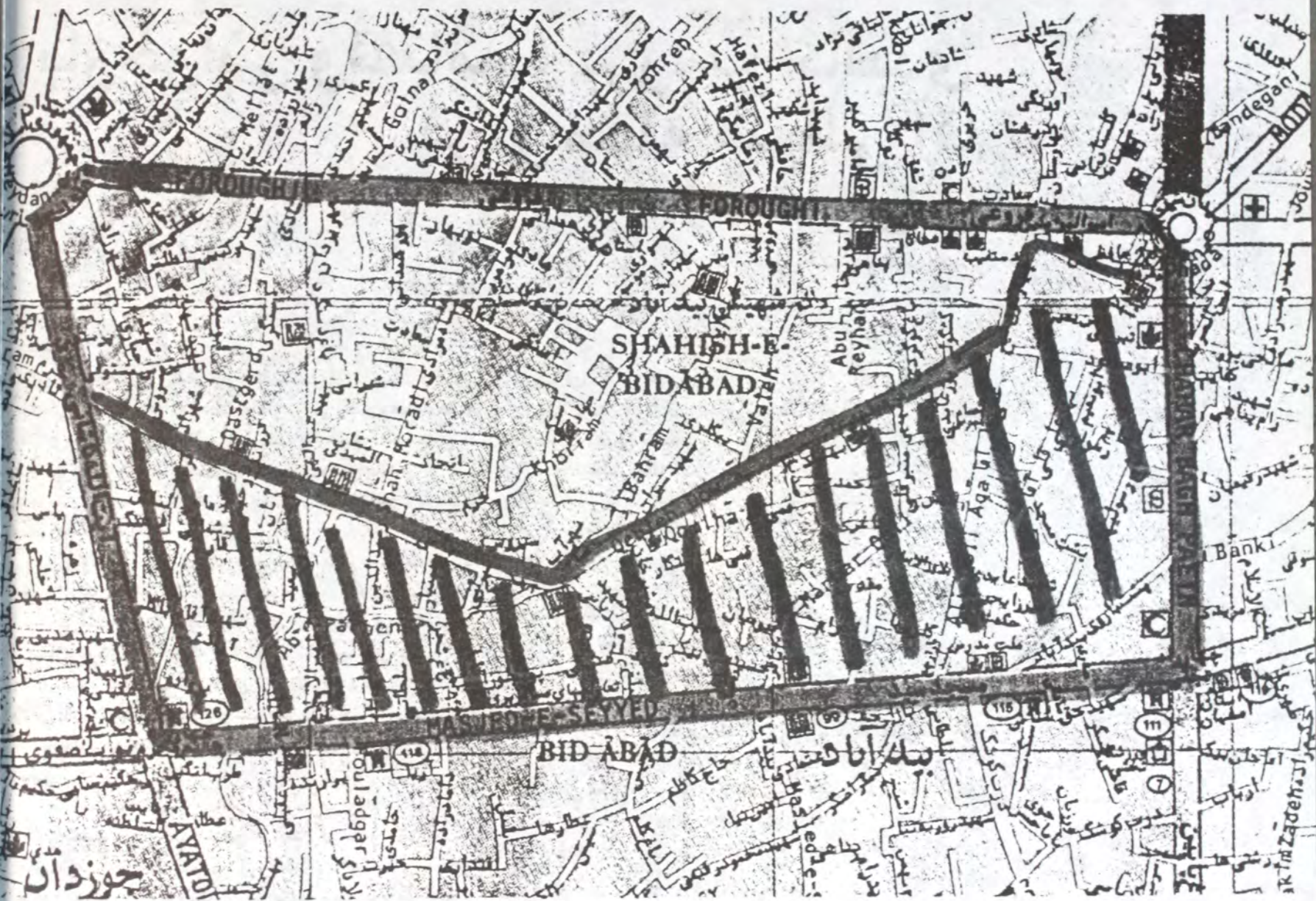
بخش اول: بازخوانی وقفنامه.

الف. معرفی وقفنامه.

نام موقوفه: مسجد علیقلی آقا.

محل: اصفهان. خیابان مسجد سید، کوچه علیقلی آقا «... به مسجد مزبور که واقع است در محله شیخ ابو مسعود رازی من محلات دار السلطنة اصفهان...»^(۱)

۱. مسلمانانی که مسجد ساخته شده و حمام و بازارچه بر آن وقف گردیده، محله ای با نام محله علیقلی آقا وجود نداشته و این نام بعدها بر این مجموعه اطلاق شده است، لذا در متن وقفنامه، محل موقوفه، محله شیخ ابو مسعود معرفی شده است.

نقشه شماره یک: موقعیت محله بیدآباد روی نقشه شهر اصفهان مأخذ: نقشه شهر اصفهان انتشارات سبحان

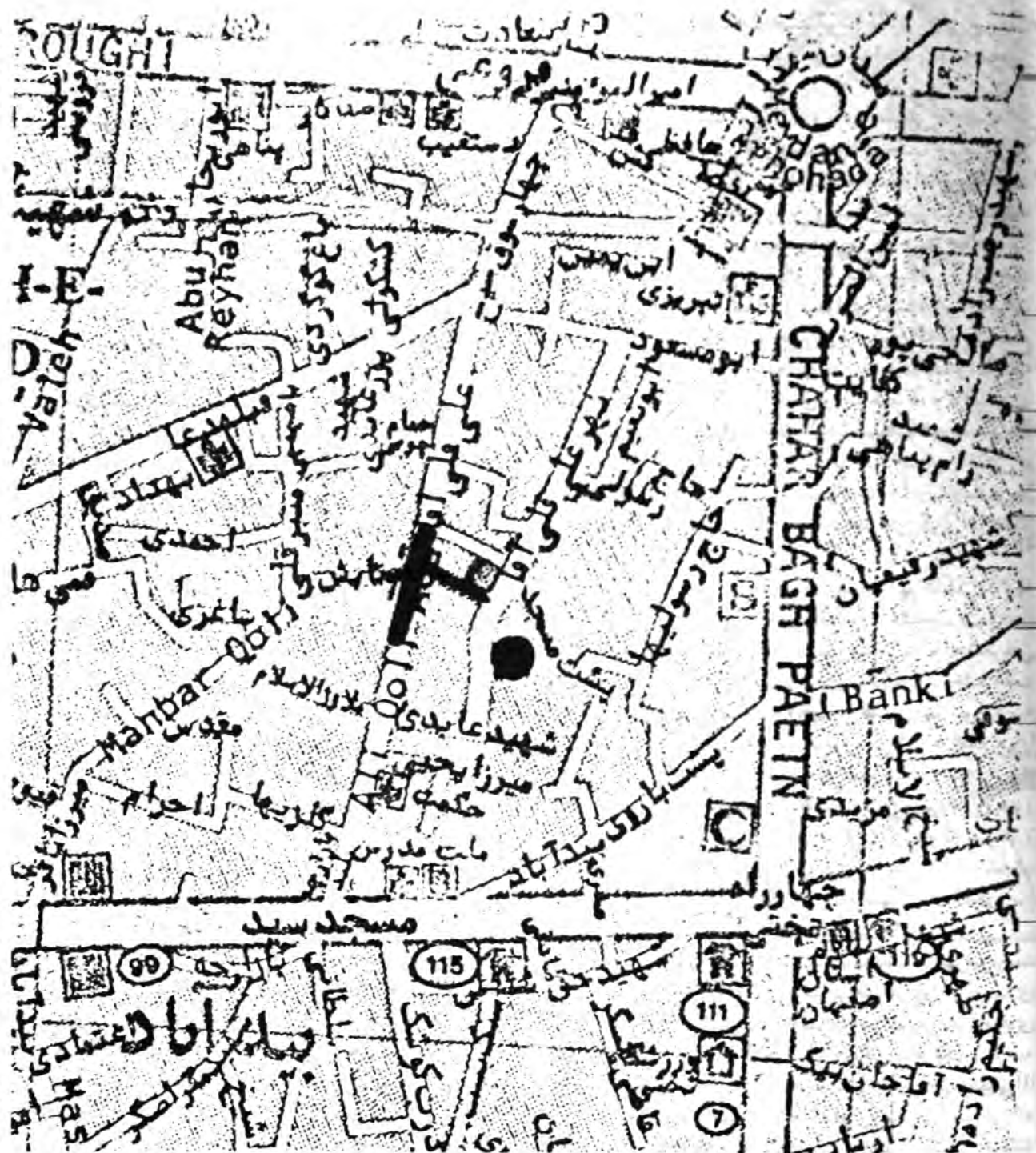
را اولاً به ارواح مقدسه مطهره منوره حضرات عالیات عرش درجات سدره مرتبات فردوس منزلات و ثانیاً به ارواح سلاطین جنت مکان سلسله علیه صفیه صفویه انارالله برهانهم و شیدارکانهم قربت نمود...». و میرمحمد ابراهیم و ام کلثوم خانم هدف از وقف راقربت به پروردگار و به یادگار گذاشتن نام نیک

واقف: علیقلی آقا^(۲)؛ و میرمحمد ابراهیم و ام کلثوم خانم^(۳).
زمان: تاریخ متن وقفنامه سال ۱۱۲۵ ه. ق.؛ تاریخ حاشیه وقفنامه با مهر علیقلی آقا سال ۱۱۲۷ ه. ق.؛ و تاریخ حاشیه وقفنامه با مهر میرمحمد ابراهیم و ام کلثوم خانم سال ۱۱۳۲ ه. ق. است.
هدف واقف: علیقلی آقا «... ثواب این وقف مخلد و حبس مؤبد

۲. علیقلی آقا و خسرو آقا، دو برادر و از خواجگان و محارم دربار شاه سلیمان و شاه سلطان حسین صفوی بوده‌اند. از علیقلی آقا مجموعه مرکز محله‌ای شامل بازارچه، چهارسوق، مسجد و حمام باقی مانده است (که موضوع همین نوشتار است) و از خسرو آقا، حمامی با نام وی بر جای بود که چندی پیش توسط شهرداری اصفهان تخریب شد.

نقشه شماره ۲:
موقعیت مرکز محله علیقلی آقا
روی نقشه شهر اصفهان
ماخذ: نقشه شهر اصفهان
انتشارات سحاب

۹۵
شماره سی و پنجم

۳. علیقلی آقا در متن وقفنامه شخصی با نام
میرمحمد ابراهیم راه عنوان متصدی
موقوفات معرفی می کند و در حاشیه (به
تاریخ ۱۱۳۷ ه. ق.) بعضی از دکانین و
مستغلات بازارچه را متعلق به میرمحمد
ابراهیم و خارج از موقوفه ذکر می کند. در
حاشیه دیگری به خط شکسته نستعلیق و
بامهر میرمحمد ابراهیم و به تاریخ ۱۱۳۲ ه.
ق. آن جمله نیز در شمار موقوفات آمده و
صریحاً نام ام کلثوم خانم، همسر میرمحمد
ابراهیم نیز به عنوان یکی از واقفین ذکر شده
است.

ب. نحوه تأمین درآمد و مصارف آن :

۱. تخصیص رقبات درآمدزا :

از متن وقفنامه: «...وقف مخلد صحیح شرعی و حبس مؤبد صریح دینی نمود همگی و تمامی ده حبه تامه شایعه اربابیه و چهار دانگ دیگر از یک حبه از جمله هفتاد و دو حبه که عبارت است از کل قریه معینه موسوم به قریه کلیشاد النجان من توابع دارالسلطنة اصفهان غینه از تحدید لغایة الشهرة و نهایة المعرفة با کافه ملحقات دینی و عامه منضمات اعلامیه از اراضی و صحاری و قنوات و معاری و شرب و مشارب و مضافات و منسوبات و غیر ذلک من التوابع واللواحق به قدر الحصة الشایقه المزبوره و قاطبت موازی شصت و یک حبه و به عبارة اخرى پنج دانگ و یک حبه از یک دانگ دیگر از کل شش دانگ مشاع تمامت یک باب طاحونه معینه معلومه معروفه به طاحونه پیر واقعه در گوشه پل فلاورجان دایره به دو سنگ که در محل وقوع مستغنی از ذکر حد و وصف است با جمیع توابع شرعیه و لواحق ملیه از ممر و مدخل و عمارات خشت پوش و آلات و ادوات خشبیه و حجریه و حدیدیه و غیر ذلک من التوابع واللواحق و همگی و تمامت یک در باغ معین محوطه ساده واقعه در اراضی قریه کلیشاد مزبور در قرب طاحونه مزبوره که محدود است به زاینده رود و به طاحونه سرکار خاصه شریفه و به املاک کلیشاد و به شارع عام سوای برج با جمیع توابع شرعیه و شرب و مشارب و قاطبت و جملگی دو باب حمام متصلین به یکدیگر واقعین در محله شیخ ابومسعود اصفهان محاذی مسجد متعلقه به عالیقدر واقف مومی الیه و از راه انتساب به عالیحضرت واقف مشارالیه حمامین مزبورین مستغنی از ذکر حد و وصف اند با جمیع توابع شرعیه و لواحق ملیه از ممر و مدخل و گلخن و چاه و منبع و غیر ما ذکر من التوابع که در این وقت از مال خود احداث نموده اند و تمامت موازی چهار باب دکاکین معینه واقعه در جنب مسجد مرقومه بعد که غینه از تحدید اند با جمیع توابع از ممر و مدخل و دروب و غیر ذلک و کلیت اعیان چوب پوش و تخته پوش و طاق آجری نمخانه و حصار ته چشمه که اجناس حمصی در آن ها می ریزند و تخت های درب دکان مزبور و اعیان دستگاه ها و یک باب دکان حمصی واقعه در قرب مدرسه ملا عبدالله معروفه به دکان حاجی میرزا نخود بریز محدوده به خان علیقلی خان و به شارع و به خان وقفی مرحوم میرجمله و به دکان بقالی مع سایر اعیانات مستحدثه آن با کافه ملحقات

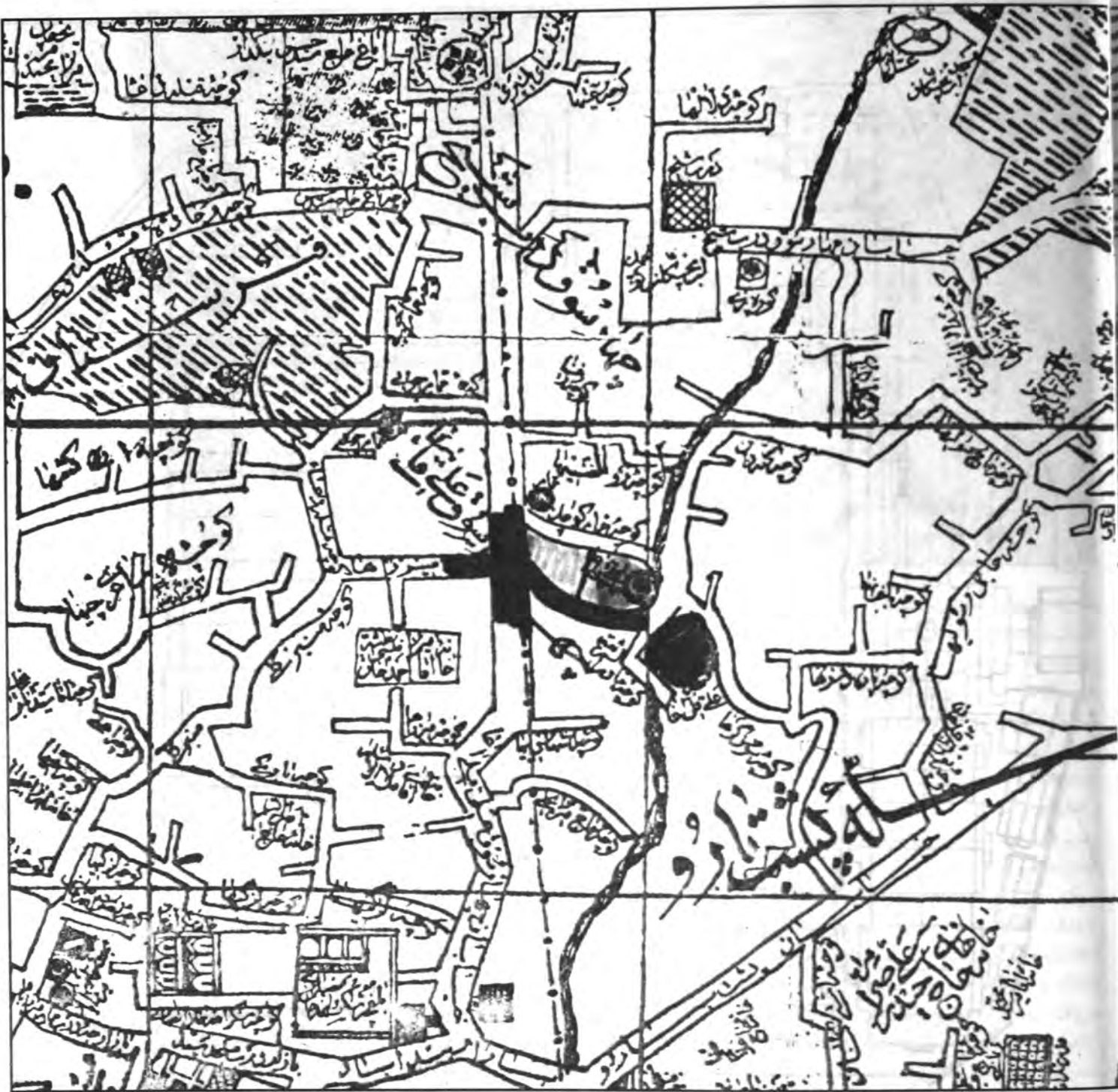
دینی سوای عرصه و اعیانات خشت پوش قدیمی از پی و سقف و غیره که از جمله اوقاف مرحوم میرجمله است بر مسجد معین معلوم...»

از حاشیه وقفنامه به خط ثلث و با مهر علیقلی آقا: «... بعد از اتمام مسجد و حمام مزبور شروع نمود اولاً در جنب حمام... مزبور دریاچه با مسلخ مختصری در نهایت تقطیع... به اتمام رسانیده... (خوانده نشد)... و مانند حمام مزبور وقف و به تصرف وقف داده ثانیاً بازارگاه رفیعی در محاذی مسجد مزبور در جنب حمام مزبور مشتمل بر یک باب قهوه خانه و کارخانه صباغی و کارخانه شعربافی و موازی سی باب دکان و موازی بیست باب حجرات فوقانیه فوق دکاکین مزبوره و چهارسوق رفیعی که در یک ضلع آن سقاخانه منقحی ساخته شده بنا و به اتمام رسانیده و سقاخانه را بر عام مسلمین شیعه اثنی عشری وقف فرموده و ثواب آن را روح مقدس سیدالشهدا و خامس آل عبا صلوات الیه علیه قربت فرموده و قهوه خانه و بازارگاه را با حجرات و دکاکین و کارخان های آن وقف فرمودند بر مصالح مسجد و مدرسه مزبور و دو سقاخانه که یکی متصل به مسجد و دیگری در ضلع چهارسوق واقع است...»

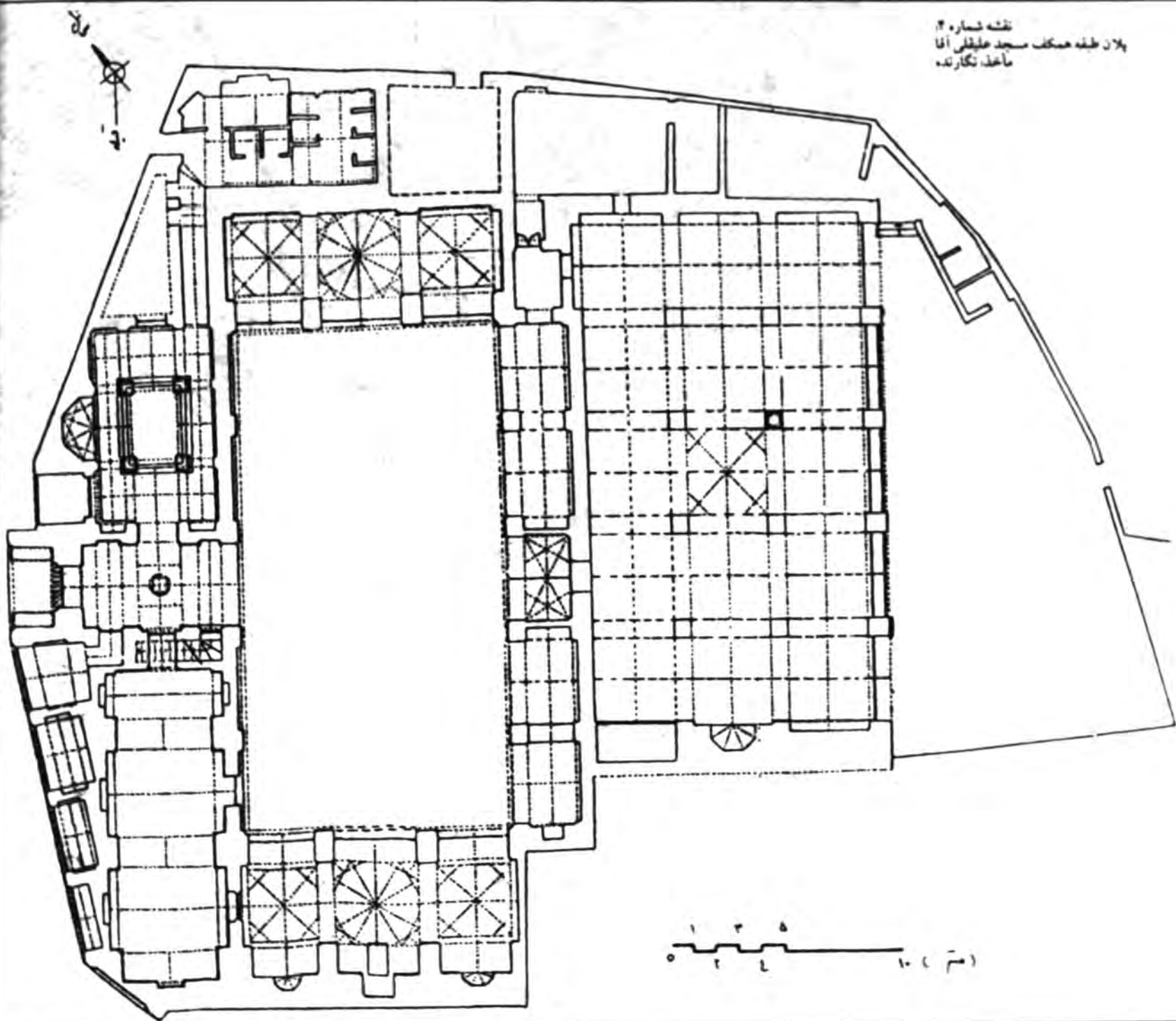
تصریح بر آن چه جزء موقوفه نیست، با مهر علیقلی آقا و به تاریخ ۱۱۲۷، از حاشیه: «... و معترف گردید عالیحضرت واقف مومی الیه به آن که از سمت چهارحوض ابتدا از کارخانه شعربافی با نه باب دکان واقعه در سمت مزبور با یک باب خانه عقب بازارگاه مزبور و یک باب خانه واقعه در عقب چهارسوق و سه باب دکان واقعه در جنب خانه مزبوره در شارع خانه میرزا ابوالحسن مسرف قورخانه مبارکه بالتمام متعلق است از راه ملکیت به سیادت پناه میرمحمد ابراهیم متصدی مزبور متن و هنوز داخل موقوفات نگردید و عرصه و اعیان و دروب و تخته و غیره بالتمام... متعلق به سیادت پناه مومی الیه است... (خوانده نشد)... شرعیه جاری گردید و کان ذلک فی تاسع شهر شوال المکرم من شهر سنه سبع و عشرين و مائه بعد الالف ۱۱۲۷».

از حاشیه وقفنامه، به خط شکسته نستعلیق و با مهر میرمحمد ابراهیم و به تاریخ ۱۱۳۲: «... میرمحمد ابراهیم مزبور متن متصدی موقوفات مذکوره متن گردیده، وقف صحیح شرعی نمود موازی نه باب دکان... یک باب کارخانه... شعربافی را هر یک با عرصه و اعیان که محدود است کل آن ها به شارع بازارگاه... علیقلی آقا واقع در محله شیخ ابومسعود و به حمام... و کارخانه صباغی که آن نیز از جمله موقوفات... مزبور است و... (خوانده نشد)... متعلقه

نقشه شماره ۳:
 سوقیت محله
 علیقلی آقا
 روی نقشه
 سید رضاخان

نقشه شماره ۱۴
 پلان طبقه همکف مسجد علیقلی آغا
 مآخذ: نگارنده

۰ ۱ ۲ ۳ ۴ ۵ (م)

تصویر ۱: نمای کوچه علیقلی آقا از خیابان مسجد سید

هرگاه ساخته شود و فرش و روشنایی مسجد و بیت الخلاء و دلو و ریسمان و سایر مصارف مذکوره بعد نمایند...»
در بخشی دیگر از متن، ذیل ذکر وظایف ناظر و متصدی، برخی از دیگر مصارف وجوه چنین آمده است: «... و از بقیه مداخل ناظر اولاً به اطلاع متولی و متصدی تعمیرات مسجد و مدرسه و سقاخانه و غسلخانه و مایه‌تعلق بها و روشنایی و فرش و ازاله برف بام‌های مسجد و غیره را منظور داشته مابقی را در مصارف مفصله ذیل :
- که در هر سال صرف اخراجات تعزیه حضرت امیرالمؤمنین صلوات الله علیه شود در نوزدهم و بیست و یکم ماه مبارک رمضان هر قدر که متولی و ناظر اختیار نمایند.
- صرف تعزیه حضرت سیدالشهداء علیه السلام که در عشر محرم هر سال به عمل آید از دو تومان تا پنج تومان و زیاده اگر احتیاج شود هر اختیار با متولی و ناظر است.
- مقرری و مرسوم مؤذن و خادم خواه واحد و خواه متعدد که به اطلاع متولی و ناظر به عمل آورده شود همه ساله از قرار مقری هر یوم پنجاه دینار تبریزی.

به سیادت پناه... ام کلثوم خانم صیغه سیادت پناه واقف مومی الیه هریک از آنها با عرصه و اعیان و دروب و تخته و ممر و مدخل واسطه بالاخان‌های مؤسسه فوق دکاکین موقوفه مزبوره و غیرذلک من التوابع واللاحق...»

۲. چگونگی مصارف وجوه موقوفه :

از متن وقفنامه: «مصارف این وقف شرعی را چنین مقرر فرمود که از حاصل موقوفات مزبوره بعد از وضع خراج و مالوجاهات و حقوق سلطانی و اخراجات تنقیه قنات و سایر ضروریات و تعمیر موقوفات مذکور آن چه باقی بماند از حاصل املاک به ده عشر متقسم سازند متولی یک عشر از آن را به صیغه حق التولیه و یک عشر را ناظر به صیغه حق النظاره و چون متصدی حقوق خدمات بسیار دارد و می‌باید ضبط محصول املاک و وجوه اجارات و کرایه مستغلات نموده به مصارف مقرر... (خوانده نشد)... او نیز یک عشر را به صیغه حق التصدی و از سایر موقوفات هریک از متولی و ناظر و متصدی نیم عشر را متصرف شده بقیه حاصل موقوفات را متولی و ناظر به اطلاع یکدیگر صرف تعمیر مسجد و حجرات مذکوره و سقاخانه و بیت الخلاء و غسلخانه

تصویر ۲. ورودی مسجد علیقلی آقا و سقاخانه حواری آن

وظیفه طلبه مدرسه چون در این وقت مقرری از قرار پنجاه دینار داده می شود شرط نمود که هرگاه مداخل از مخارج مزبوره چیزی اضافه بماند متولی و ناظر به اطلاع یکدیگر آن وجه را هر ساله اضافه وظیفه مقرری طلبه مدرسه مزبوره و میانه ایشان بالسویه دون المزیه تقسیم نموده به مصرف دیگر صرف نمایند.

که به ازاء حق التدریس در وجه مدرس رسانند از قرار سالی مبلغ

هفت تومان تبریزی و اضافه که درباره طلبه منظور و مقرر شده درباره مدرس منظور نیست و می باید که زیاده از وجه مقرری چیزی به مشارالیه پرداخت نشود.

که در هر سال به عنوان مدد خرج به سه نفر یا بیشتر از جماعه صالح که زیارت عتبات یا مشهد مقدس رفته در آن اماکن مشرفه به نیابت واقف نیز زیارت نمایند از قرار نفری یک تومان تبریزی یا کمتر و زیاده از وجه مزبور مرخص هستند و می باید که به اطلاع متولی و ناظر و مدرس به عمل آورده شود.

که در هر سال در ایام ماه مبارک رمضان مبلغ دو تومان و یک هزار دینار تبریزی به طلبه مدرسه مزبوره و غیره داده شود که سوای ختمات کلام الله که در فوق شرط شده موازی سی ختم قرآن کرده شود... (خوانده نشد)....

بدین موجب صرف و قسمت نماید و وظیفه متصدی اخذ و بازیافت نمودن حاصل موقوفات و صرف کردن آن ها در مصارف مقرر فوق و ایصال وظایف مدرس و طلبه و مرسوم مؤذنان و خادمان به اطلاع ناظر و مدرس و...»

از حاشیه، به خط ثلث و با مهر علیقلی آقا: «... و تولیت و نظارت و تصدی... (خوانده نشد)... و ضمن عقد شرط شرعی نمودند که از منافع موقوفات مزبوره اولاً هر یوم مبلغ پنجاه دینار... (خوانده نشد)... مبلغ مزبور نیز در مصارف مقرر به انضمام بقیه مداخل بدین موجب صرف شود و اگر چیزی اضافه بماند در مصارف مرقومه متن صرف نماید...»

در وجه حافظی که از برای عالیحضرت... مشغول تلاوت کلام... بوده باشد... (خوانده نشد)....

در وجه حافظی که از برای عالیقدر واقف مشارالیه مشغول تلاوت قرآن بوده باشد به همان دستور از قرار سالی مبلغ سه تومان تبریزی.

اخراجات سقاخانه عن اجرت آبکش و قیمة دلو و ریسمان و یخ به جهت سقاخانه در ظرف سه ماه تابستان هر ساله مبلغ سه تومان تبریزی...»

از حاشیه به خط شکسته نستعلیق و با مهر میر محمد ابراهیم: «... ضمن العقد مصارف موقوفات مزبوره را چنان قرار داد که بعد از وضع و اخراج مایحسب اخراج و تعمیر... (خوانده نشد)... عالیحضرت متولی و ناظر در تمشیت و ترقی موقوفات مصلحت دانند اولاً حق التولیه و حق النظاره و حق التصدی را به دستور مستغلات که نیم عشر است از هر یک

از متولی... (خوانده نشد)... وضع و آن چه باقی بماند هر ساله دو تومان از آن جمله را به دو نفر شیعه اثنی عشری که به زیارت عتبات عالیات یا مشهد مقدس روند بدهد که در آن مشاهد مشرفه مادام که بوده باشد هر شبانه روزی اقلاً یک نوبت زیارت به جهت واقف بکند و ثواب آن را به روح واقف قربت نماید و تتمه هر قدر که بشود به یک حافظ یا دو نفر... (خوانده نشد)... در منافع موقوفات به هم رسد و مصلحت داند بدهد که در سر مزار واقف اگر میسر شود والا در آن بلد که در هر شبانه روزی یک جزو قرآن تلاوت نموده ثواب آن را به روح واقف تبرع نماید. اگر مدفن واقف در اصفهان یا عتبات عالیات یا مشهد مقدس اتفاق افتد و اگر مدفن در موضع دیگر اتفاق افتد به هر نحوی که رای ناظر

اقتضا نماید اگر مصلحت داند شخصی که در اصفهان یا در یکی از مشاهد مشرفه سکنی داشته باشد تعیین نماید و اگر مصلحت داند شخصی را که در بلد دفن سکنی داشته باشد تعیین نماید و اگر منافع موقوفات به علتی و سببی نقصان به هم رساند و... (خوانده نشد)... مصرف مزبور نکند یا بعد از وضع دو تومان حق الزیاره چیزی باقی نماند از باب تخصیص این وجه به زایر به انفراد یا به تالی قران به تنهایی یا توزیع... (خوانده نشد)... که ناظر مصلحت داند به عمل آورد...

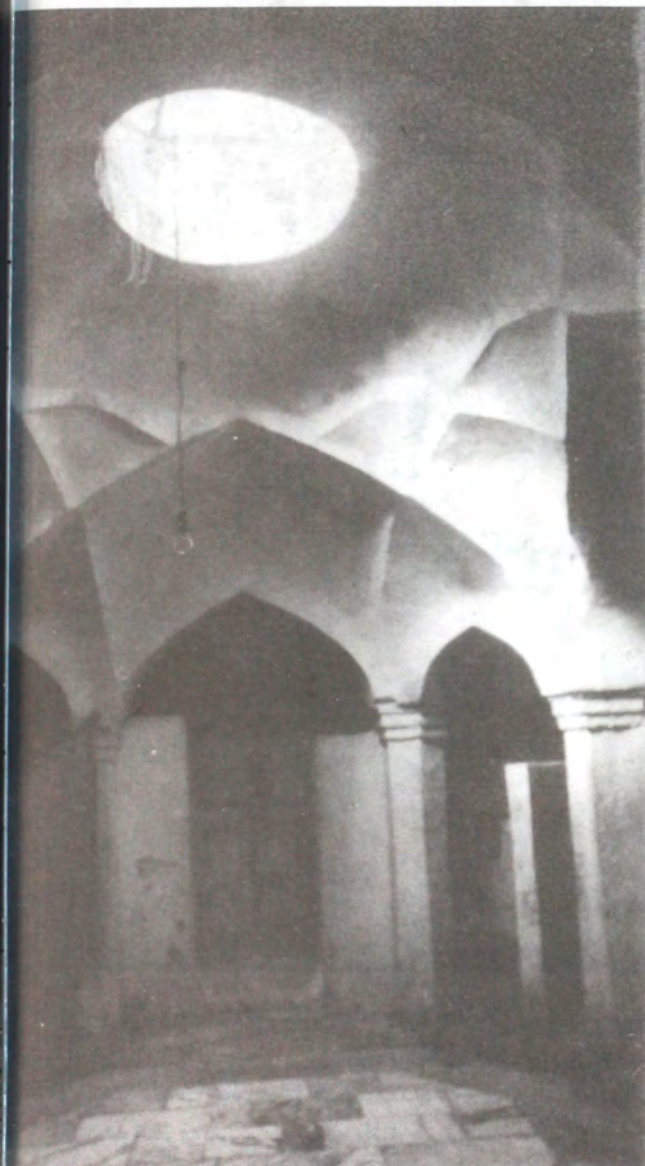
۳. چگونگی حسابرسی وجوهات موقوفه :

از متن وقفنامه: «... عالیحضرت واقف موفق در ضمن عقد شرط نموده که مادام که خود مباشر امر تولیت بوده باشد جناب ناظر

تصویر ۴: نمایی از سربینه حمام بزرگ علیقلی آقا

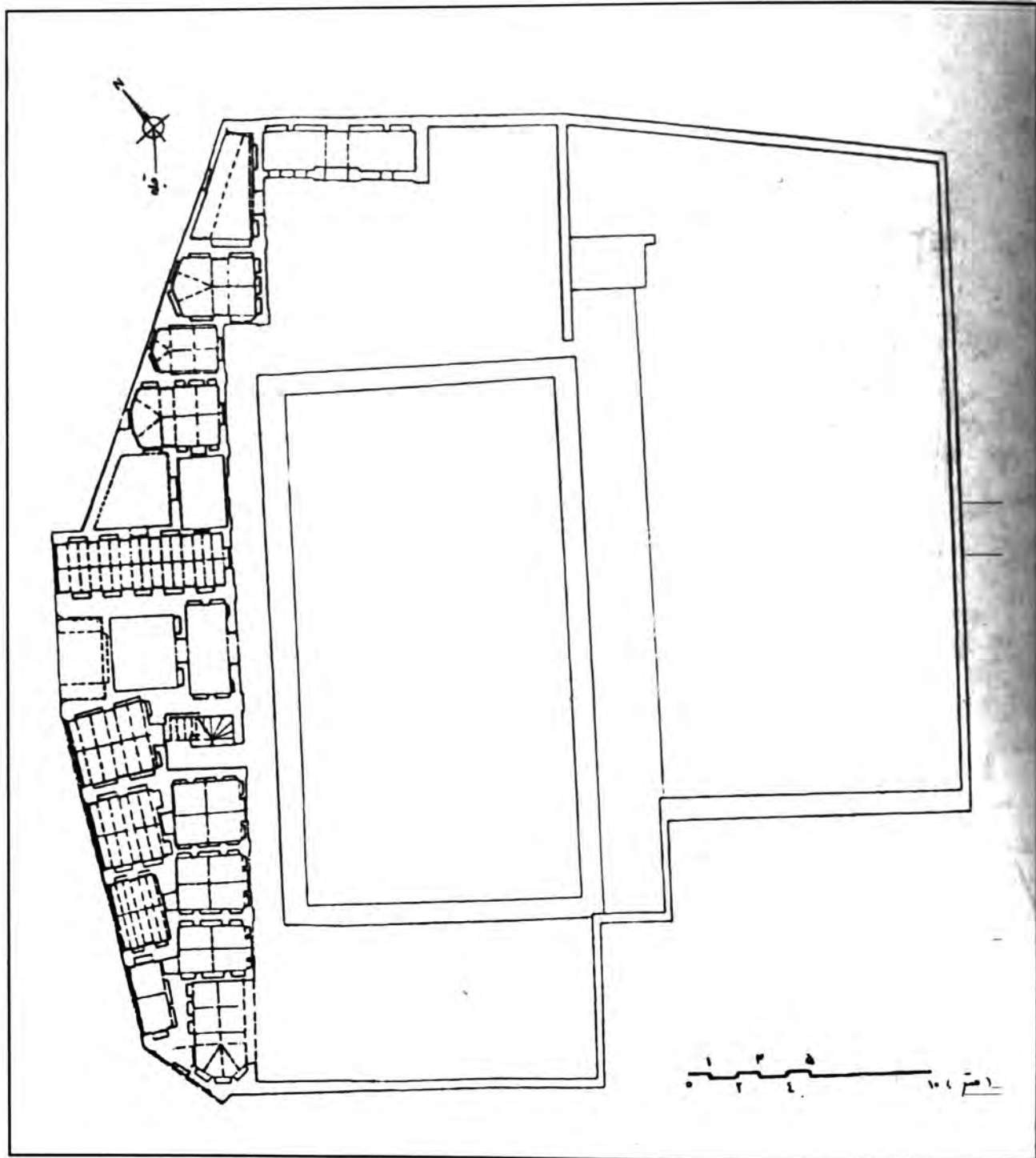
مشارالیه را دخل در تنظیم و تنسیق محال موقوفه نبوده باشد و حساب از او به هیچ وجه من الوجوه نطلبند و چون غرض اصلی واقف از این وقف آن است که ثنوبات این صدقه جاریه به روزگار فرخنده آثار نواب اشرف اقدس ارفع و ارواح مقدسه هریک از خواقین این سلسله بهیه عظمی عاید گردد لهذا از خدمت باریافتگان درگاه سلطان هر عصر و فرمان فرمای هر زمان استدعا

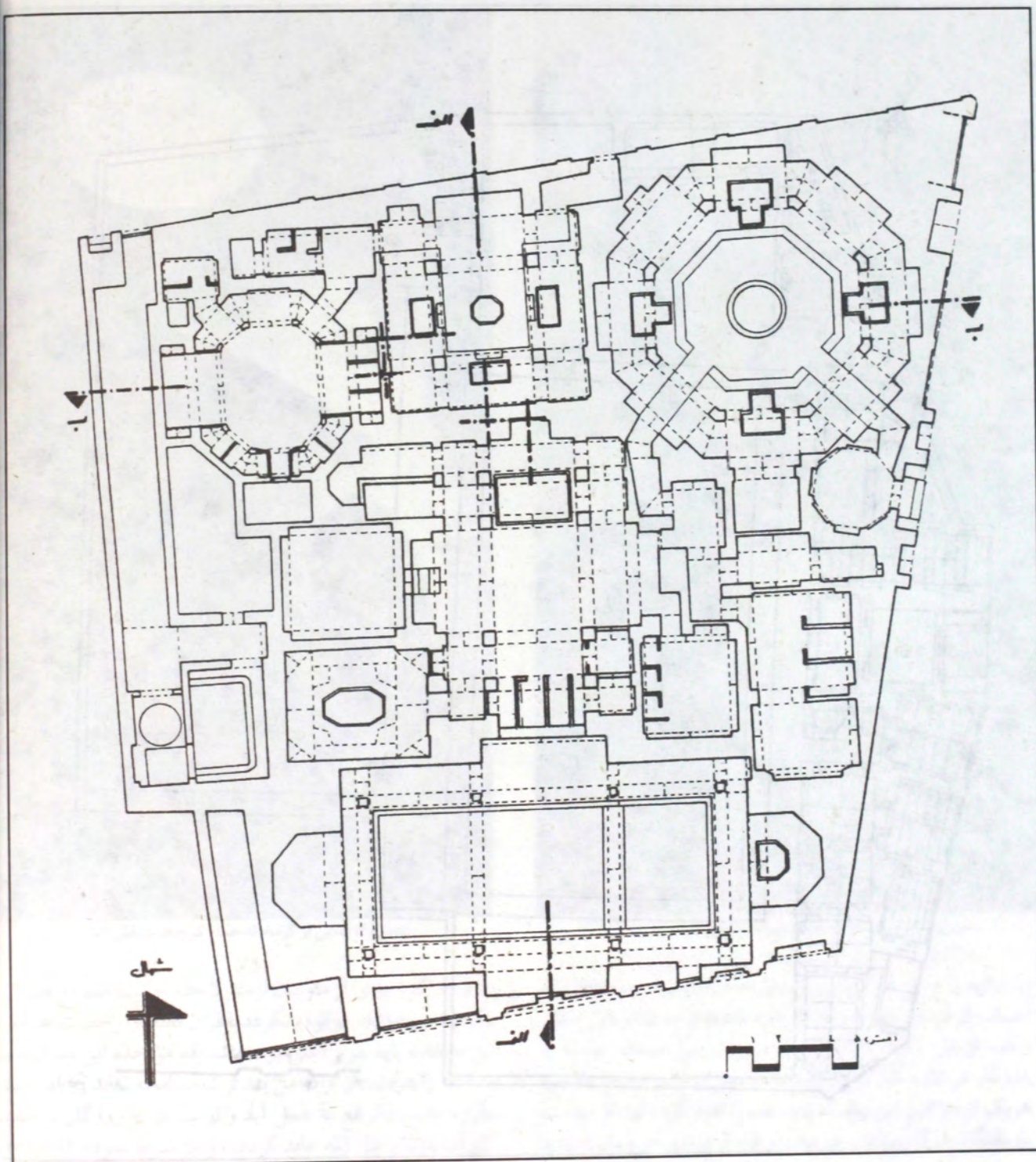
تصویر ۵: نمایی از گرمخانه حمام کوچک علیقلی آقا

دارد که اگر احدی از متولیان ازمنه لاحقه حسب الموقع متوجه نظم و نسق املاک موقوفه نگردد ناظران عصر را رخصت عرض این مدعا به پایه سریر اعلی بوده باشد که مؤاخذه این مسالحه و مساهله را بفرمایند از او که من بعد ترک مسامحه نماید که مصارف مقرر حسب الواقع به عمل آید و ثواب آن به روزگار فرخنده آثار آن پادشاه ظل الله عاید گردد... و نیز شرط نموده که صدور

نقشه شماره ۵:
پلان طبقه اول
مسجد علیقلی آقا
مأخذ: نگارنده

نقشه شماره ۶
پلان وضع موجود حمام علیقلی آقا

۱۰۴
شماره ۶
شماره ۵ و پنجم

تصویر ۷: چهار باب دکان
در جوار مسجد تصریح
شده در وقفنامه

ج. سازماندهی نیروی انسانی ۱. مدیریت:

الف. تولیت موقوفات: اول، شخص علیقلی آقا تا زمانی که در قید حیات است: سپس تولیت را مصرحاً به محمد اسماعیل جباردار باشی تفویض کرده است «... و بعد از او به هر که از آقایان سفید که به رتبه امر مزبور سرافراز بوده باشد و هرگاه جباردار باشی از آقایان عظام مزبوره تعیین نشده باشد مفوض است به یوزباشی آقایان عظام خسرو آقایی و اگر یوزباشی تعیین نشود مفوض خواهد بود به مجتهد امامی که در هر عصر ساکن دارالسلطنه مزبوره بوده باشد...»

...وظایف متولی: «... وظیفه متولی آن است که سعی بلیغ و اهتمام تمام در نظم و نسق و آبادانی موقوفات مزبوره نموده دقیقه‌ای فوت و فرو گذاشت ننماید و اگر موقوفات محتاج به تعمیر و مرمت بوده باشد یا قنات آن تنقیه احتیاج داشته باشد اولاً آن چه باید صرف آن شود از حاصل موقوفات مقدم بر حق التولیه و حق النظاره و حق التصدی و مصارف مسجد و حجرات و مایه‌تعلق بها بدارد و نگذارد که در سالی از سال‌ها

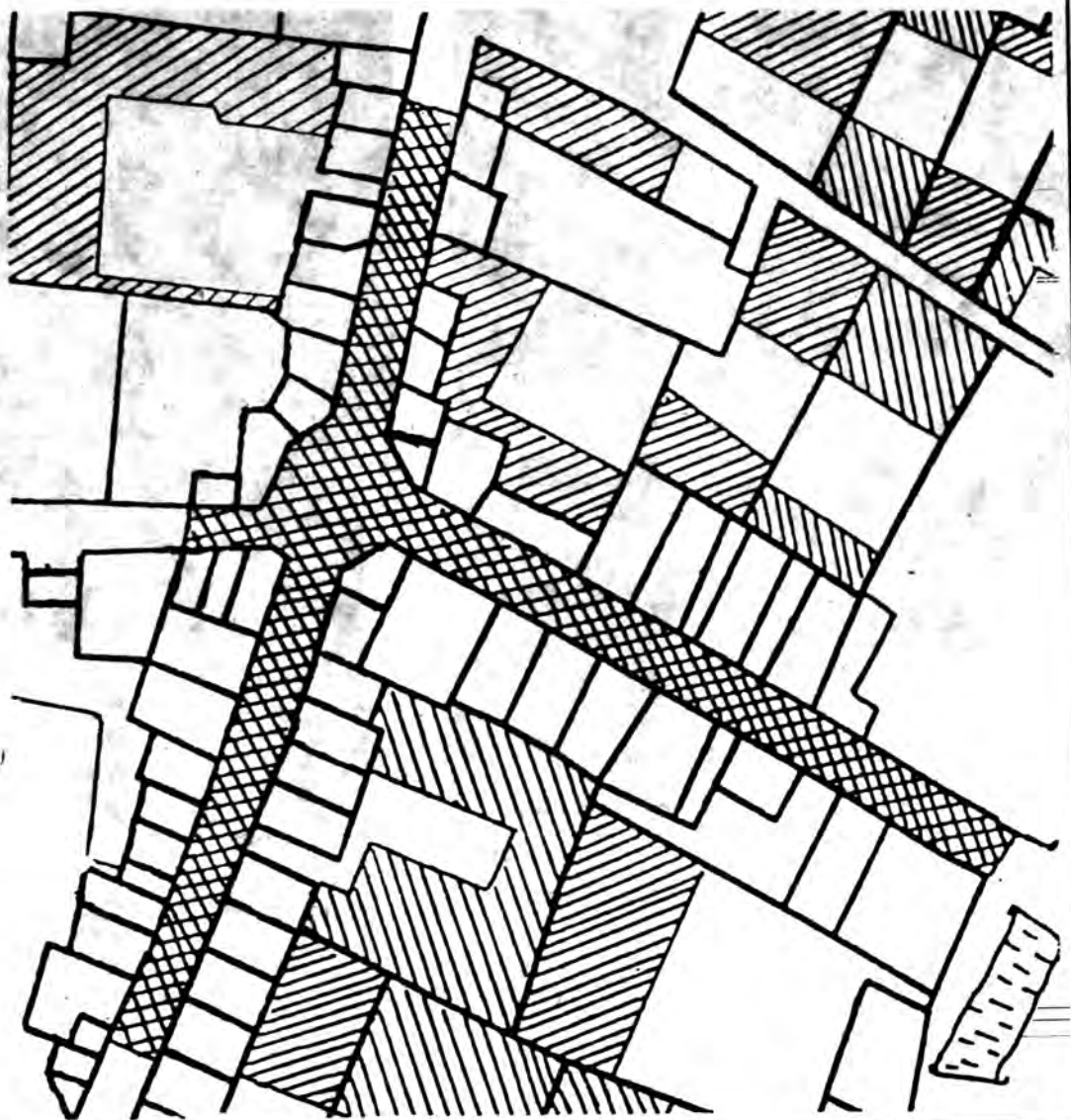

تصویر ۶: نمایی از چهارحوض حمام علیقلی آقا

عظام و مباشرین موقوفات به هیچ وجه من الوجوه دخل در موقوفات مزبوره ننمایند و محاسبه از متولی و ناظر و متصدی بازخواست نفرموده محاسبه ایشان را به روز حساب گذارند و نیز شرط نمود که مادام که خود مباشر امر تولیت بوده باشد چیزی از وجه حق التولیه را تصرف ننموده به مصارف مقرر صرف نمایند...»

از حاشیه، به خط شکسته نستعلیق و با مهر میر محمد ابراهیم: «... و شرط شرعی نمود واقف مومی‌الیه که مادام خود مباشر امر تولیت بوده باشد تمام حاصل را بدون وضع حق التولیه در هر مصرف خیر و بری که مصلحت دارند صرف نماید و ناظر مطالبه محاسبه از او ننماید و...»

نقشه شماره ۷:
پلان چهارسوق علیقلی آقا
مقیاس ۱/۷۵
ماخذ: نگارنده

۱۰۶
ص ۴۴

شماره سی و پنجم

اعلم اصلح از ذکور اولاد اناث معظم الیه... به شرط آن که به شرف سیادت مشرف بوده باشد و بعد از انقراض اولاد سید از طبقه مزبوره عیاذاً بالله با اعلم اصلح اولاد ذکور والد عالیحضرت معظم است که جد ناظر حال بوده باشد... و با انقراض اولاد ذکور العیاذ بالله با اعلم اصلح از ذکور اولاد اناث جد ناظر حال مشروط به وصف سیادت و با انقراض همگی ایشان العیاذ بالله با عالم محدث امامی ساکن

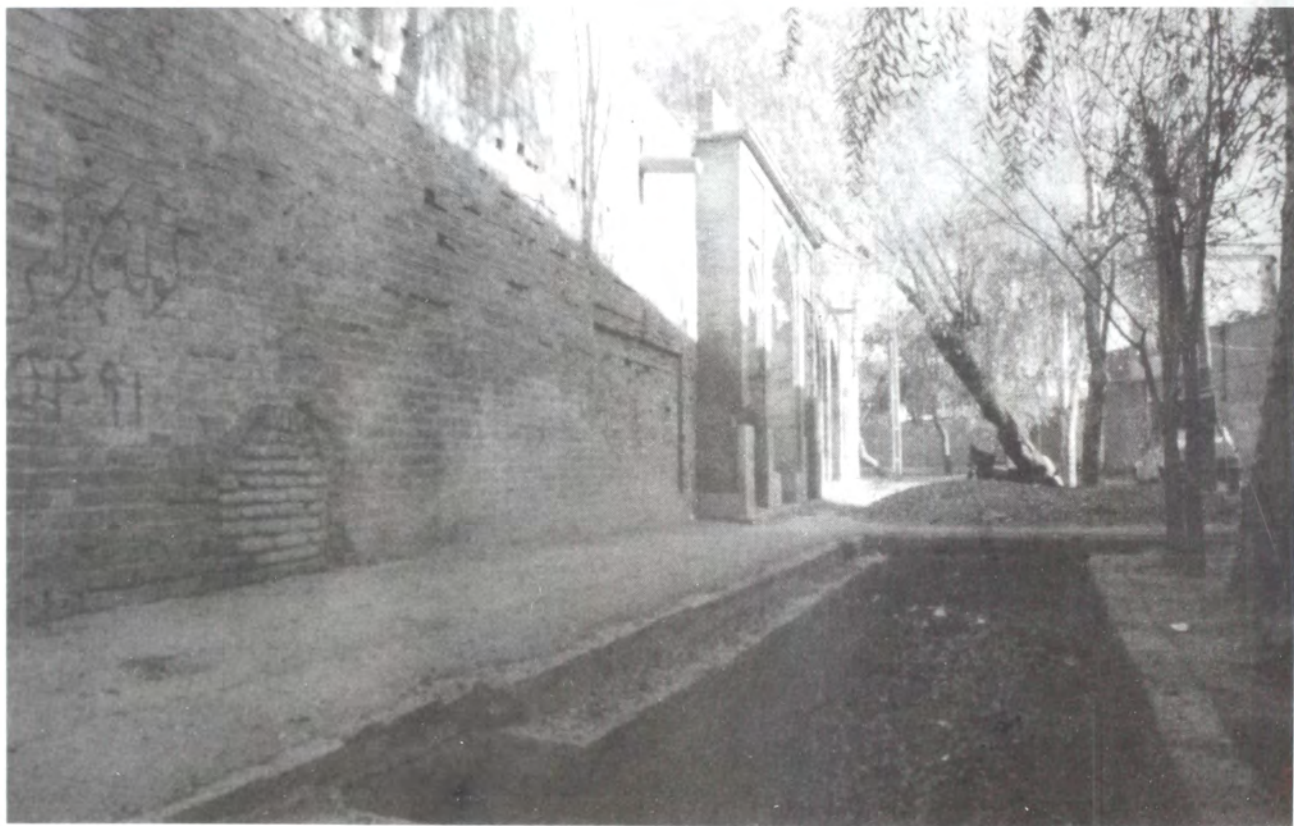
ملک مزبور یا آسیا و حمام ها و دکاکین مذکوره بایر و معطل گردند و باقیات صالحات... (خوانده نشد)... را به حق التولیه خود حساب نموده...».

ب. نظارت موقوفات: «... و نظارت موقوفات مزبوره را تفویض نمود به عالیحضرت میر محمد حسینی ولد ارجمند... میر محمد صالحا الحسنی الحسینی... و بعد از او با اعلم اصلح اولاد ذکور والد ماجدش... و با انقراض اولاد ذکور العیاذ بالله با

تصویر ۸: نمایی از چهارسوق علیقلی آقا و
سقاخانه بزرگ زیر چهارسوق

۱۰۷
صفحه
شماره سی و پنجم

تصویر ۹: نمایی از مادی مرکز محله علیقلی
آقا که خود شاخه‌ای از مادی قدن است

۳. انتخاب مدرس (۵)؛
 ۴. انتخاب خادم (۶)؛
 ۵. انتخاب مؤذن (۷)؛

۶. صرف مداخل موقوفه به اطلاع متولی و متصدی.

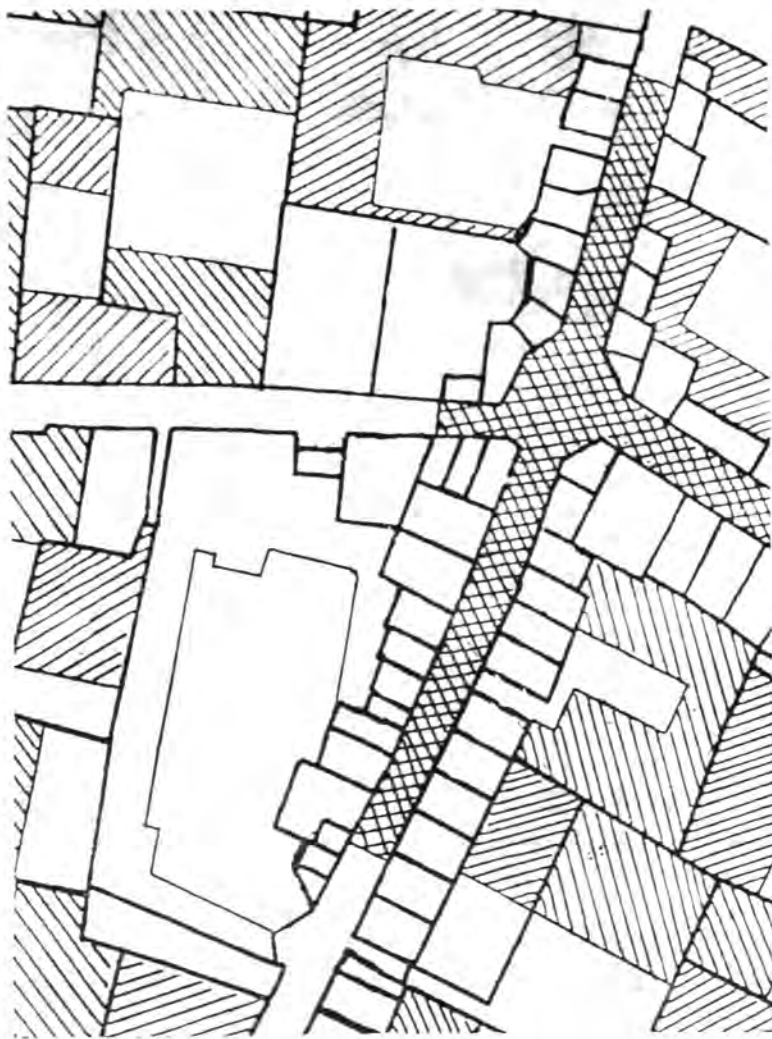
ج. تصدی موقوفات: «... و تصدی موقوفات مزبوره را تفویض نمود به جناب... میر محمد ابراهیم... (خوانده نشد)... سمت آقایان عظام خسرو آقایی و بعد از او به ارشد اصلح اولاد ذکور... و با انقراض اولاد ذکور مشارالیه با ارشد اصلح ذکور اولاد اناث مومی‌الیه و به شرط آن که به صفت سیادت متصف بوده باشد و با انقراض همگی هر که را متولی و ناظران عصر تعیین نمایند...».

و. وظایف متصدی: وظایف متصدی مطابق متن عبارتند از:

۱. اخذ و بازیافت نمودن حاصل موقوفات و صرف کردن آن‌ها در مصارف مقرر؛
۲. ایصال وظایف مدرس و طلبه و مرسوم مؤذنان و خادمان به اطلاع ناظر و مدرس (۸)؛
- د. از حاشیه، با مهر میر محمد ابراهیم: «... و تولیت آن را واقف مومی‌الیه مادام‌الحیوة مفوض به خود داشت مادام که در قید حیوة بوده باشد و بعد از خود تولیت و نظارت و تصدی را به دستوری که در متن این وثیقه... (خوانده نشد)... مرحمت و غفران پناه علیقلی آقا مقرر نموده قرار داد و...»
۲. امور آموزشی:

الف. مدرس: انتخاب مدرس بر عهده ناظر و به اطلاع متولی است و انتخاب محل تدریس در مسجد در اختیار مدرس است. اما وظایف مدرس عبارتند از: «... و باید که سوای ایام تعطیلات شایعه متداوله اعیاد و غیرها بلامانع در هر هفته اقلاً چهار روز مشغول مباحثه و مدارس بوده بعد از فراغ از درس او و طلبه حاضرین مجمع در درس هریک سوره فاتحه‌الکتاب را تلاوت نموده ثواب آن را به واقف قربت نمایند...».

ب. طلاب: انتخاب چهارده نفر و زیاده تا بیست و هشت نفر طلبه برای سکونت در حجرات مدرسه با متولی و ناظر موقوفه است. اما وظایفی که بر عهده طلاب نهاده شده عبارتند از: «... و باید که طلبه سکنه مدرسه در هر هفته اقلاً سه شب در حجرات خود بیتوته نمایند و در ماه مبارک رجب و شعبان و رمضان در هر شبانه‌روزی هریک یک جزو قرآن تلاوت نموده ثواب یک ختم را به رسم هدیه حضرات عالیات سدره

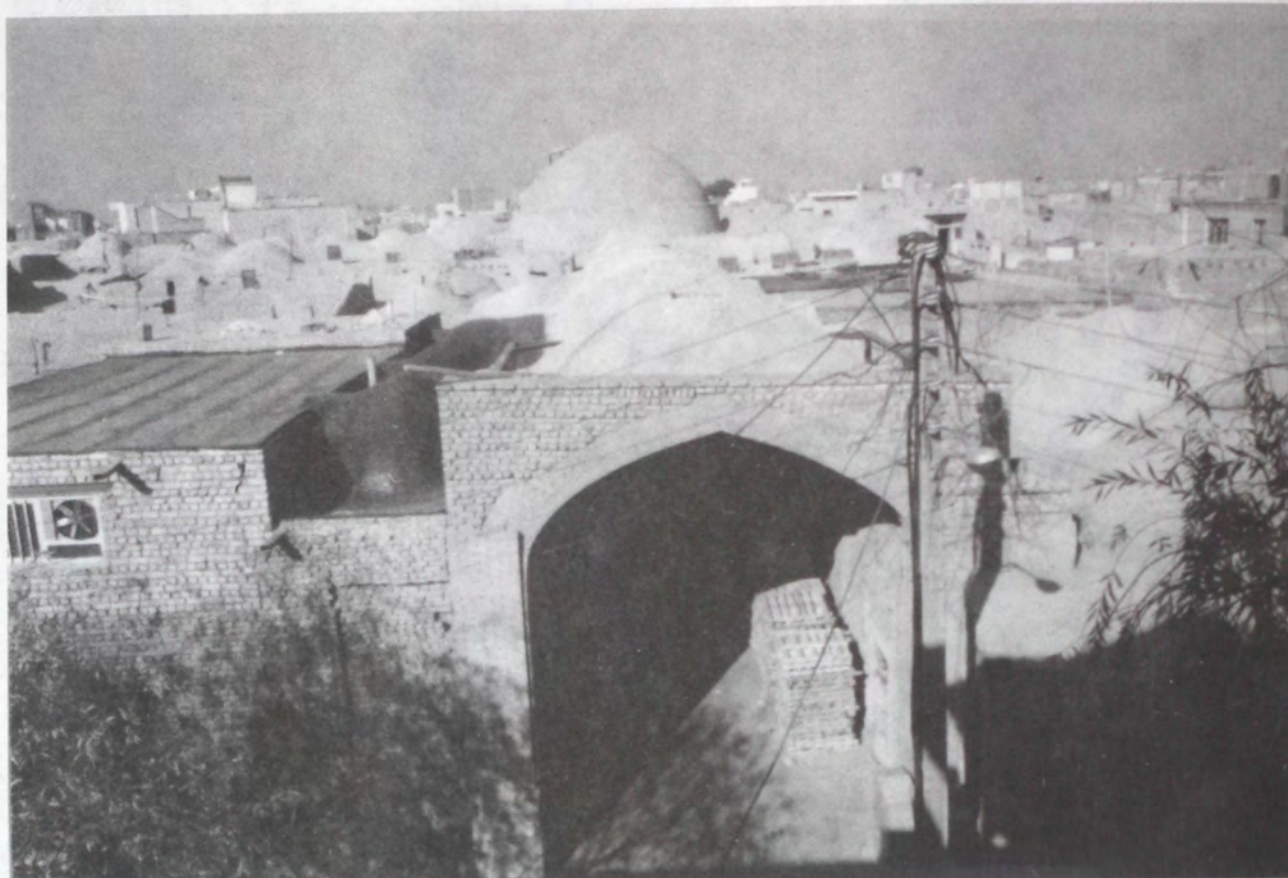

نقشه شماره ۸: پلان سرای مرشد (علیقلی آقا)،
 مقیاس ۱/۷۵: مآخذ: نگارنده

۴. «... اقلاً چهارده نفر از طلبه را در حجرات مدرسه ساکن سازد و اختیار زیاده تا بیست و هشت نفر با متولی و ناظر است...»
۵. «... و باید که ناظر در هر عصری از اعصار به اطلاع متولی، مدرسی برای حجرات مسجد مزبور تعیین نماید...»
۶. «... اختیار زیاده از یک نفر تا سه نفر در بین باب با متولی و ناظر است...»
۷. «... و زیاده نمودن یک نفر مؤذن تا سه نفر با متولی و ناظر است...»
۸. «... و باید که ماه به ماه وجه و وظایف مدرس و طلبه را... رسانیده قضی به مهر ناظر و مدرس درست داشته... در حای دیگری از متن در خصوص وظیفه متصدی در قبال طلبه‌ای که به زیارت رفته مطالبی آمده است.

- دارالسلطنة اصفهان مفوض است و با تعدد، مختار به قرعه شرعی...»
- و. وظایف ناظر: وظایفی که در متن برای ناظر مشخص شده عبارتند از:
۱. توجه به ترویج، نظم و تسق و آبادانی مسجد، حجرات و سقاخانه و...؛
 ۲. اخذ و اعطای حجرات مدرسه به طلاب (۴)؛

تصویر ۱۰:
مکتب خانه سابق مرکز محله که اکنون
با سقف تیر آهن و عایق کاری شده به
مغازه نجاری بدل شده است

انتخاب ناظر و به اطلاع متولی و اختیار زیاده از یک نفر با ناظر و متولی است. وظایف خادم چنین است: «... و اقلاً یک نفر خادم که متوجه جاروب مسجد و آب کشی حوض مسجد و خدمت طلبه و مدرس شود...».

د. تعمیرات و نگهداری موقوفات :

در این مورد سه موضوع قابل اهمیت و بررسی هستند :
- تعریف تعمیرات: در متن و حاشیه، آن چه تحت عنوان تعمیرات مطرح شده عبارتند از :

۱. تنقیه قنوات ؛
۲. تعمیرات مسجد و مدرسه و سقاخانه و غسالخانه و مایهعلق بها؛
۳. تعمیرات موقوفات شامل املاک، آسیا، حمام ها و دکاکین ؛
۴. ازاله برف بام های مسجد.

۹. وظایف دیگری (نظیر زیارت و ختم قرآن) نیز بر عهده طلابی که با کمک خرج موقوفه به زیارت عتبات یا مشهد مقدس می روند، گذاشته شده است.

مرتببات و یک ختم را به ارواح مقدسه سلاطین جنت مکین صفویه و یک ختم را به روح واقف موفق قربت نمایند...»^(۹)
۳. امور دینی :

الف . مؤذن: انتخاب مؤذن از وظایف ناظر است و اختیار زیاد نمودن یک نفر تا سه نفر با ناظر و متولی است. وظایف مؤذن چنین است: «... که در اوقات صلوات خمس در گلدسته مسجد مزبوره صوت بلند به اذان اعلامی مؤمنین و مؤمنات سکنه محله مزبوره را مطلع سازد و به عقب هر که به نماز جماعة در مسجد مزبور قیام نماید به اذان اشتغال نماید...».

ب . حافظ یا قاری: در حاشیه و قفنامه، به خط ثلث و با مهر علیقلی آقا برای دو نفر حافظ قرآن مقرری منظور شده است تا برای او و سلطان مشغول تلاوت قرآن باشند.

۴. خدمات :

پرسنل بخش خدمات فقط عبارت است از یک نفر خادم به

تصویر ۱۱:
ضلع شمالی سرای مرشد که گویا
قبلاً زورخانه
بوده است

الف. کالبد «دیروز»:

در این بخش براساس متن وقفنامه مسجد، که معتبرترین سند موجود در باب شناخت مرکز محله علیقلی آقا به شمار می رود، عناصر اصلی مجموعه را معرفی می کنیم. غرض از عنوان «عناصر اصلی» آن دسته از ابنیه موجود است که نام آن ها در متن یا حاشیه وقفنامه به تصریح آمده است. از مرور متن و حاشیه وقفنامه که در بخش نخست نوشتار حاضر به آن پرداخته شد، مشخص می شود که عناصر اصلی مجموعه عبارتند از:

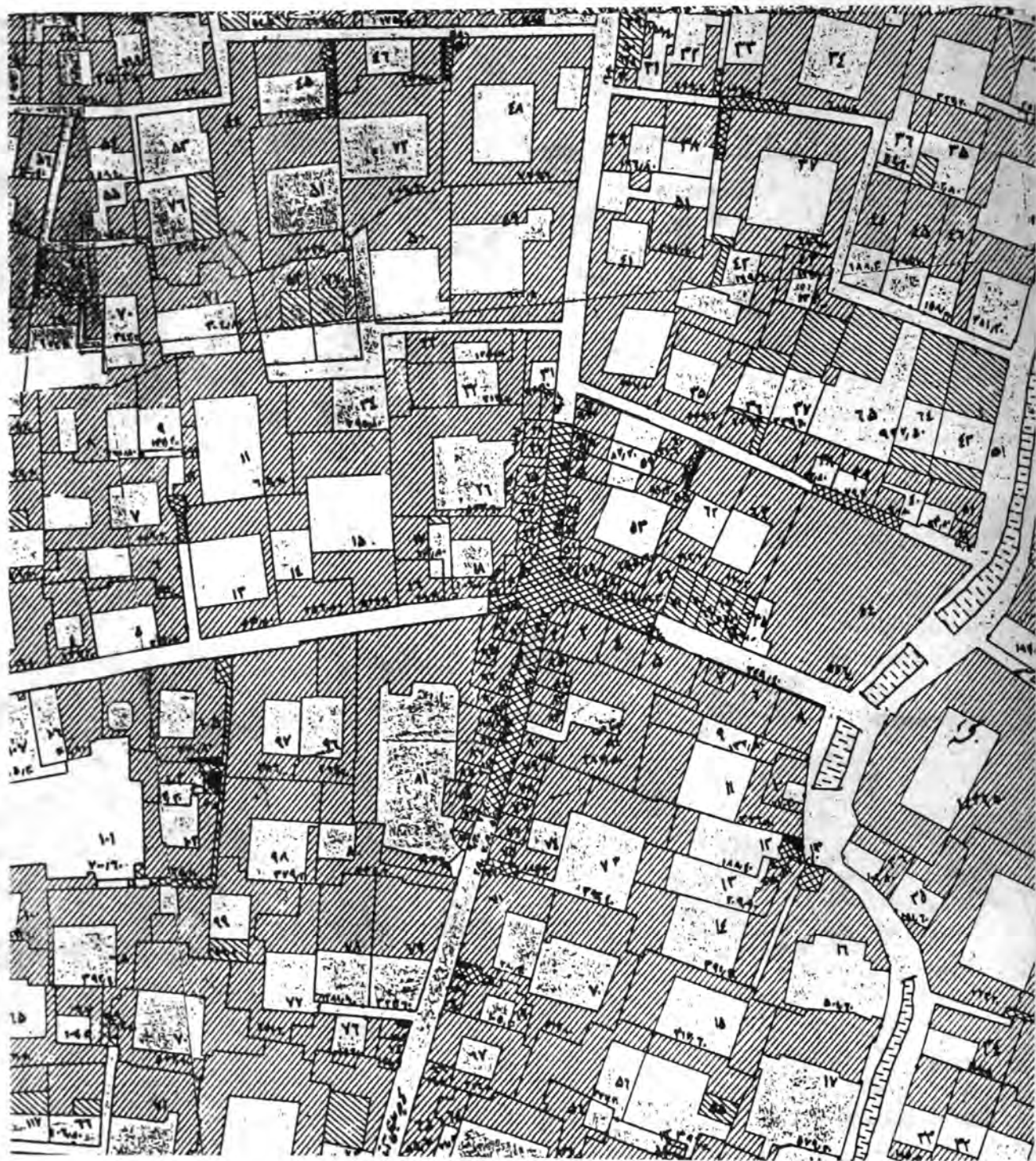
۱. مسجد - مدرسه: مطابق متن کتیبه سردر مسجد و طبق نظر مرحوم جابری انصاری^(۱۰)، چنین به نظر می رسد که ساخت مسجد، پیشتر (و گویا در سال ۱۱۱۲ ه. ق.) شروع شده و زمانی که علیقلی آقا به ساخت مجموعه همت می ورزد، مسجد نیمه ساز بوده است و او این مسجد را در ۱۱۲۲ ه. ق. به اتمام رسانده و این تاریخ را بر کتیبه سردر ورودی مسجد ثبت

هزینه های تعمیرات: «... چنین مقرر فرمود که از حاصل موقوفات مزبوره بعد از وضع خراج و مالوجها و حقوق سلطانی و اخراجات تنقیه قنوات و سایر ضروریات و تعمیر موقوفات مذکور، آن چه باقی بماند از حاصل املاک به ده عشر منقسم سازند...» در شرح وظایف متولی نیز مؤکداً تصریح می کند که مخارج تعمیرات مقدم است بر حق التولیه و حق النظاره و حق التصدی؛ این موضوع در دو جای دیگر متن و یک جا در حاشیه با مهر میر محمد ابراهیم نیز تصریح شده که درآمد پس از کنار گذاشتن مخارج تعمیرات، تقسیم شود.

انجام تعمیرات: انجام تعمیرات هم جزو وظایف متولی و هم جزو وظایف ناظر ذکر شده است این موضوع در جای دیگری از متن نیز مجدداً تاکید شده است. به نظر می رسد که رأی واقف و نیت او بر همفکری، همکاری و مشارکت کامل متولی و ناظر در امر تعمیرات بوده است.

۱۰. جابری انصاری، همان، ص ۳۷۲

نقشه شماره ۹
نقشه مرکز محله علیقلی آقا (نقشه مینا)
سال ۱۳۳۸
مأخذ: مهندسین مشاور ارگانیك

تصویر ۱۳: ضلع شرقی سرای مرشد

تصویر ۱۲: نمایی نزدیک از ضلع شمالی سرای مرشد که گویا قبلاً زورخانه بوده است

تصویر ۱۴: ضلع غربی سرای مرشد

می‌کند^(۱۱) مسجد. مدرسه مطابق نص صریح وقفنامه سه بخش عمده دارد:

«مسجد»، «حجرات معینه مشخصه فوقانیه (مدرسه)؛ و «سقاخانه مربوط به مسجد مزبور» «گلدسته مسجد بر بالای سردر، و مسجد با کاشی‌های الوان و نقوش هندسی و گره‌سازی مانند طرح‌های مدرسه چهارباغ تزیین شده است، صحن مسجد مستطیل و طولش از شمال به جنوب و حوض و مهتابی ندارد. در طرف جنوب، ایوان و محرابی دارد که آزاره‌اش از سنگ مرمر و در بالا دارای کاشیکاری معرق نفیس است. در سمت مشرق دارای شبستان کوچکی است که در اواخر قرن سیزدهم به مسجد اضافه شده است.»^(۱۲) نقشه شماره ۵۴ و ۵۵ تصویر ۲

۲. حمام: حمام متشکل از سه قسمت است، حمام کوچک (یا زنانه)، حمام بزرگ (مردانه) و چهار حوض.

حمام کوچک و حمام بزرگ مطابق متن وقفنامه در ۱۱۲۵ ه. ق. ساخته می‌شود و تصریح می‌کند که علیقلی آقا آن‌ها را از مال خود احداث نموده و درآمدهای آن وقف مسجد و حجرات شده است. دریاچه یا چهارحوض، مطابق نص حاشیه وقفنامه، در سال ۱۱۲۷ ه. ق. (نقشه شماره ۶) به پایان رسیده و به حمام متصل شده و مانند حمام، وقف مسجد گردیده است. (تصاویر ۳، ۴، ۵ و ۶)

۳. دکاکین: منظور از دکاکین، چهار باب مغازه کنار مسجد هستند که در متن وقفنامه چنین تصریح شده است: «... و تمامت موازی چهار باب دکاکین معینه واقع در جنب مسجد مرقومه...» (تصویر ۷)

۴. بازارچه و چهارسوق: ساخت بازارچه و چهارسوق، مطابق نص حاشیه وقفنامه در سال ۱۱۲۷ ه. ق. به اتمام رسیده بوده است. «بازارگاه رفیعی محاذی مسجد مزبور در جنب حمام مزبور مشتمل بر یک باب قهوه‌خانه و کارخانه صباغی و کارخانه شعرافی و موازی سی باب دکان و موازی بیست باب حجرات فوقانیه فوق دکاکین مزبوره...» از بازارچه علیقلی آقا مواردی چند داخل موقوفات نیستند:

«... از سمت چهار حوض ابتدا از کارخانه شعرافی بانه باب دکان واقع در سمت مزبور با یک باب خانه عقب بازارگاه مزبور... داخل موقوفات نیست...» و همچنین تصریح دارد که «... قهوه‌خانه و بازارگاه را یا حجرات و دکاکین و کارخان‌ها را وقف فرمودند بر مصالح مسجد و

تصویر ۱۵:
نمایی از سقاخانه کوچک زیر
بازارچه جنوبی

۱۱. متن کتیبه سردر و تمام کتیبه‌های مسجد علیقلی آقا را در منبع زیر می‌یابیم:
هنرفر، همان‌جا.
۱۲. رفیعی مهرآبادی، همان، ص ۷۱۷ و ۷۱۸

تصویر ۱۶: عکس هوایی از
مرکز محله علیقلی آقا
سال ۱۳۳۵
ماخذ: سازمان نقشه برداری
کشور

۱۱۴
صفحه

شماره سی و پنجم

تصویر ۱۷:
عکس هوایی از مرکز محله علیقلی آقا،
سال ۱۳۷۵
مأخذ:
سازمان نقشه برداری کشور

تصویر ۱۸
نمایی از فضای سبز ایجاد شده در مرکز
محلّه که از تخریب بناهای قدیمی حاصل
شده است

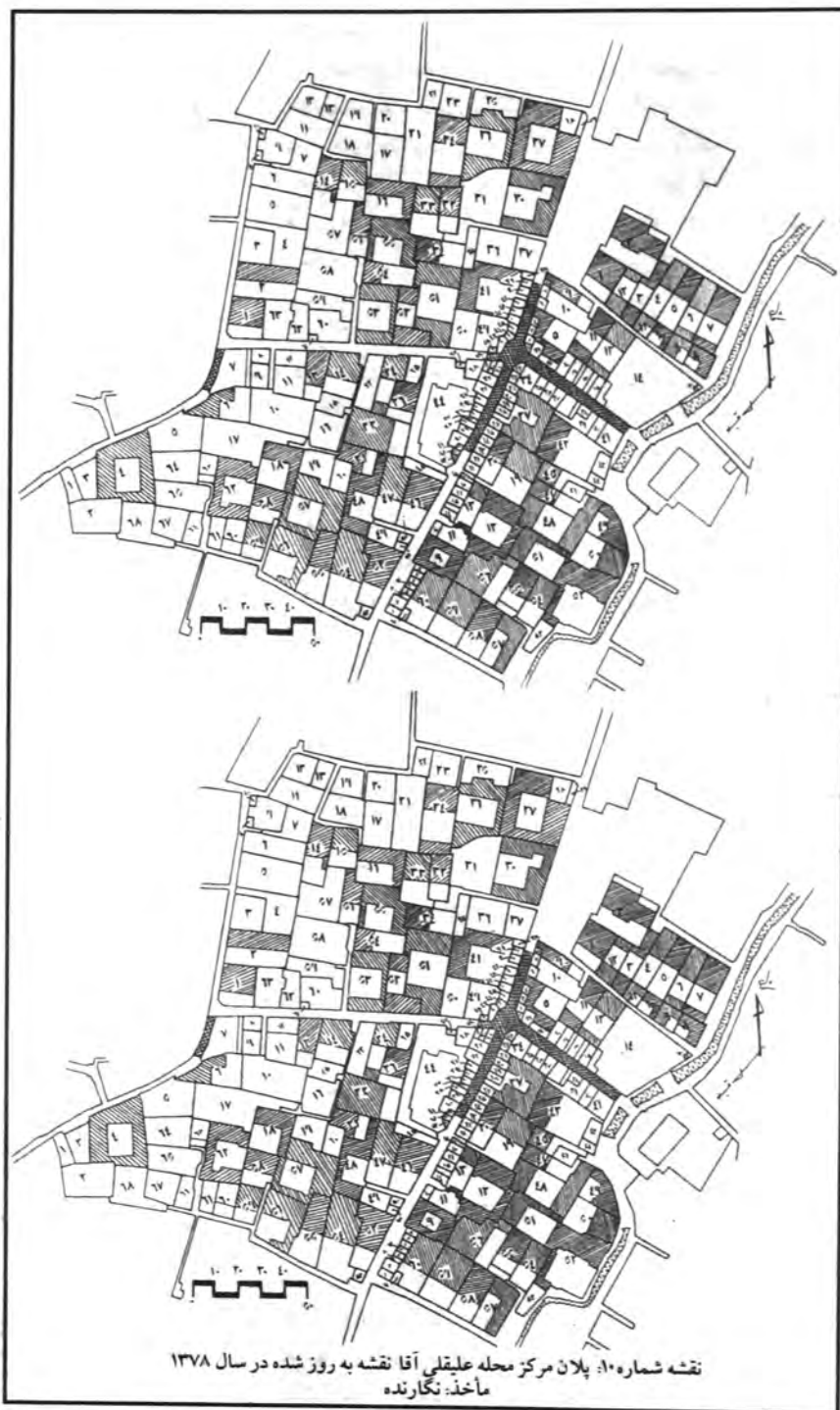

۱۱۶
صفحه

کتابخانه

تصویر ۱۹
نمایی دیگر از همان فضای
سبز

تصویر ۲۱: نمایی از سردر یکی از خانه‌های ارزشمند مرکز محله

تصویر ۲۰: نمایی از بنای ساخته شده در همان فضای سبز توسط شهرداری که از نظر سیما و معماری اصلاً با بافت سنخیت ندارد

مدرسه...»

اما چهار سوق: «... و چهار سوق رفیعی که در یک ضلع آن سقاخانه متجعی نیز ساخته شده، بنا و به اتمام رسانیده...» در مجاورت چهارسوق نیز «... و یک باب خانه واقعه در عقب چهارسوق و سه باب دکان واقعه در جنب خانه مزبوره... داخل موقوفات نیست...» و مصرح است که «سقاخانه را بر عام مسلمین شیعه اثنی عشری وقف فرمود و ثواب آن را روح مقدس سیدالشهدا و خامس آل عبا صلوات الله علیه قربت فرمود...» (نقشه شماره ۷. تصویر ۸) **۵. مادی:** مادی موجود در محله که از مقابل مسجد و حمام می گذرد اگرچه در وقفنامه نیست ولی به علت قدمت و اعتبار آن به نوعی جزء عناصر اصلی مرکز محله محسوب می شود. این مادی شاخه ای کوچک از مادی معروف «قدن» یا «قدین» است. (تصویر ۹)

ب. از «دیروز» تا «امروز»:

از اواخر دوره صفوی به بعد تا امروز، بناهایی در مرکز محله علیقلی آقا ساخته شده اند که تاریخچه دقیق آن ها در هیچ منبع و مأخذی مکتوب نشده است.

اطلاعات محلی کسب شده، به ویژه از معمرین محل نیز اندک و بعضاً ضد و نقیض هستند، به حدی که تشخیص صحیح را ناممکن می سازد. باید توجه خواننده را به این موضوع جلب نمایم که، ناگزیر هستیم به واسطه عدم وجود منابع متقن، کلیه مطالب این بخش را با دیده فرضیه ای بنگریم که هر جای آن محل بحث و اشکال تواند بود. و یادآوری کنیم که این باب همچنان باز است و اطلاعات تازه، مطالب آن را تکمیل و تصحیح تواند نمود.

اما معرفی ابنیه ای که در حدفاصل «دیروز» تا «امروز» به مجموعه الحاق شده است.

۱. مکتب خانه: مرحوم جناب در صفحه ۱۸ از کتاب ارزشمند «الاصفهان» که به نام مکتب خانه های محله بیدآباد اشاره می کند. از سه مکتب خانه به نام های مکتب آقامیرزا ابوالقاسم، آقامیرزا مصطفی، و آقامیرزا حسن نام می برد. مکتب خانه های آقامیرزا مصطفی و آقامیرزا حسن در محل مسجد علیقلی آقا تشکیل می شده اند. اما محل تشکیل مکتب آقامیرزا ابوالقاسم را «سرجوی بیدآباد» نوشته است (۱۴). بنا به گفته جناب حاج آقا حجة الاسلام ابطیعی، رئیس هیئت امنای مسجد و متولی فعلی موقوفه، مکانی که در حال حاضر

۱۳. جهت اطلاع از تاریخچه مادی قدن رک: حافظ آبنعمین اصفهانی: ذکر اخبار اصفهان، مترجم نورالله کسائی، انتشارات سروش، تهران، ۱۳۷۷، ص ۱۵۸. ۱۴. اصفهانی، همان، ص ۱۰۰ تا ۱۰۲. ۱۵. در ادامه جست و جو برای یافتن حدود زورخانه به آقای رضا خلیلیان که خود از ورزشکاران و مرشدان زورخانه مرشد بوده است معرفی شدیم. ایشان اطلاعات ذی قیمتی از پهلوانان بزرگ محله چهارسوی علیقلی آقا (مثل پهلوان علی، پهلوان کریم، پهلوان نعمت الله و پهلوان حسین) در اختیارمان گذاشت.

مغازه نجاری است، محل قبلی مکتب خانه بوده است.

حجة الاسلام ابطیعی که خود از معمرین محل محسوب می شوند در باب تاریخ ساخت مکتب خانه اطلاعی ندارند صحت محل مکتب خانه میرزا ابوالقاسم توسط استاد گرامی جناب آقای حسین آقاجانی اصفهانی که خود اهل و ساکن این محله بوده اند نیز تأیید شد اما تاریخ ساخت یا تشکیل مکتب خانه و نیز حد و حدود قطعی آن همچنان در پرده ابهام است. چنین به نظر می رسد که مکتب خانه احتمالاً در دوره قاجار ساخته شده و فعالیت می کرده است و در دوره پهلوی اول که مرحوم جناب، کتابش را نوشته یعنی سال ۱۳۰۳ ه. ش هم چنان فعال بوده تا این که با حذف تدریجی مکتب خانه ها از نظام آموزشی کشور، بنای آن نیز تغییر کاربری یافته است. (تصویر ۱۰)

۲. زورخانه مرشد: محله بیدآباد اصفهان یکی از محلات پهلوان پرور شهر اصفهان بوده است. سابق بر این در چهار سوی علیقلی آقا زورخانه ای وجود داشته که الحال از آن هیچ سند و مدرکی در دست نیست به جز مقداری اطلاعات ضد و نقیض و شفاهی اهل محل. تنها کتابی که نام زورخانه چهارسوی علیقلی آقا در آن ثبت شده، کتاب «تاریخ و فرهنگ زورخانه و گروه های اجتماعی زورخانه رو» تألیف آقای غلامرضا انصافیپور است که در صفحه ۳۵۸ آن فقط به نام این زورخانه اشاره دارد. چاپ اول این کتاب در سال ۱۳۵۳ بود و مسلماً زورخانه در آن وقت وجود داشته و فعالیت می کرده است.

در پی یافتن خط و ربط و حد و حدود زورخانه، به پسر صاحب زورخانه (معروف به مرشد) معرفی شدیم. پسر مرشد در حال حاضر زیر بازارچه علیقلی آقا صاحب مغازه لبنیات بهشیر است. وی گفت زورخانه اکنون خراب شده و امکان دیدن یا عکس برداری از آن نیست. اما اهالی محل معتقدند که زورخانه خیلی هم خراب نشده است (۱۵). نگارنده هنوز اطمینان خاطر ندارد که آیا واقعاً زورخانه مرشد در حال حاضر وجود خارجی دارد یا خیر؟ (تصاویر ۱۱ و ۱۲).

۳. سرای مرشد: سرایا کاروانسرای مرشد، نسبت به دو بنای قبلی وضعیت بهتری دارد. حداقل این که در چند کتاب از آن نام برده شده و خود بنا نیز در حال حاضر موجود است. مرحوم جناب در صفحه ۷۸ کتاب خود از آن به نام کاروانسرای علیقلی آقا و به ابعاد ۲۲×۴۰ متر یاد می کند. پس از او مرحوم

تصویر ۲۲: نمایی از سردر یکی دیگر از بناهای ارزشمند مرکز محله

۱۱۹
صفحه

شماره سی و پنجم

تصویر ۲۳: نمای سردر یکی دیگر از خانه‌های ارزشمند و تاریخی مرکز محله علیقلی آقا

۱۶. هنرفر، همان، ص ۶۸۲
۱۷. رفیعی مهرآبادی، همان، ص ۴۰۹

جابری انصاری نیز در کتاب تاریخ اصفهان صفحه ۱۳۰ از سرای علیقلی آقا اسم می برد. متأسفانه آقای دکتر هنرفر (۱۶) و آقای رفیعی مهرآبادی (۱۷) نیز در کتاب‌های خود به اشتباه نام کاروانسرای علیقلی آقا را ثبت کرده‌اند. اما هیچ یک از ایشان اشاره‌ای به زمان ساخت این سرانمی‌کنند. مسلماً این بنا در زمان صفویه شناخته نشده است زیرا هیچ نامی از آن در متن و حاشیه وقفنامه به چشم نمی‌آید.

اهالی محل به ویژه معمرین، مرحوم مرشد را صاحب و سازنده این سرای می‌دانند که البته جای تأمل است. این بنا اکنون مسکن شبانه کارگران روستایی است که از اطراف اصفهان برای کار به شهر می‌آیند. ظاهراً زورخانه مرشد در ضلع شمالی این سرا قرار داشته که در اصلی آن از داخل چهارسوق باز می‌شده، و البته به داخل کاروانسرا نیز راه داشته است. (نقشه شماره ۸. تصاویر ۱۳ و ۱۴)

۴. سقاخانه کوچک: زیر بازارچه جنوبی، سقاخانه کوچکی به چشم می‌آید که به نظر می‌رسد قوس نیم‌دایره بالای سر آن، نشان از دوره قاجار باشد. این سقاخانه را که از آن در هیچ کتاب و منبعی اثری نیست، معمرین محل از کودکی در خاطر دارند (تصویر ۱۵).

ج. کالبد «امروز»:

در بررسی کالبد امروز مجموعه علیقلی آقا، تعداد دویست و بیست و شش پلاک از مرکز محله مورد بررسی قرار گرفته است. نقشه مهندسین مشاور ارگانیک به عنوان نقشه مبنا در نظر گرفته شد و باتوجه به عکس هوایی سال ۱۳۷۵ و نیز پیمایش پلاک به پلاک محله، نقشه مبنا اصلاح و به روز شد. در این پیمایش برای هریک از پلاک‌ها نیز پرسشنامه جداگانه‌ای تکمیل شد و نتایج آن به صورت آماری استخراج گردید که در ادامه خواهد آمد.

این توضیح ضروری است که متأسفانه به دلیل عدم همکاری بعضی از اهالی محل، امکان تعیین دقیق عرصه و اعیان بعضی از پلاک‌ها وجود نداشته است. خود واقف و معترفیم که در مشخص کردن عرصه و اعیان بعضی از خانه‌ها، به ویژه آن‌ها که دستخوش مسایل ارث و میراث شده‌اند، ایرادهای ناگزیری وجود دارد (نقشه شماره ۹ و ۱۰. تصاویر ۱۶ و ۱۷).

نتیجه‌گیری:

بخش نخست این نوشتار با بازخوانی مفصل و مشروح متن و حاشیه وقفنامه، به دستاوردهایی چند نایل آمد. بدیهی است

شناخت و آگاهی دقیق از مکانیزم پیش‌بینی شده در فرهنگ شریف وقف، می‌تواند برای اهل فن و متخصصان هر رشته، در زمینه‌های مختلف اعم از طراحی و اجراء مدیریت و سازماندهی منابع مالی و انسانی، و نیز چگونگی مرمت و نگهداری موقوفات و در پروژه‌های جدید، راهگشا باشد.

بخش دوم، با نگاهی موجز و مختصر به گذشته، حفاصل دیروز تا امروز، و بررسی وضعیت موجود، سعی در بازنمایی سیمای کلی مرکز محله دارد. اگرچه شاید به نظر برسد که خلاصه شدن بیش از حد مطالب، تا حدی این هدف را کم‌رنگ ساخته است، اما نگارنده امیدوار است که با بررسی وضعیت موجود کالبد مرکز محله علیقلی آقا، این نوشتار بتواند بستری مناسب برای پژوهش‌های آتی و همچنین ارایه طرح بهسازی یا مرمت شهری محله مذکور فراهم آورده باشد.

جدول ۱ - کاربری‌ها

کاربری	تعداد	درصد
مسکونی	۱۳۵	۵۹/۵
تجاری	۶۰	۲۶/۵۶
تجاری - مسکونی	۶	۲/۷۴
مذهبی	۱	۰/۴۴
عمومی	۴	۱/۸۶
کارگاه تولیدی	۱۰	۴/۴
زمین بایر (مخروبه)	۵	۲/۲
زمین مشجر	۱	۰/۴۴
سایر موارد	۴	۱/۸۶
جمع	۲۲۶	۱۰۰

جدول ۲ - چگونگی تملک:

چگونگی تملک	تعداد	درصد
مالک	۱۲۳	۵۴/۴۲
مستاجر	۹۴	۴۱/۵۸
سایر موارد	۹	۴
جمع	۲۲۶	۱۰۰

جدول ۳ - دوره ساخت:

دوره ساخت	تعداد	درصد
صفوی	۶۰	۲۶/۸
قاجار - پهلوی	۲	۰/۸۸
پهلوی	۳۰	۱۳/۳۵
پس از انقلاب	۱۲۸	۵۶/۳۳
سایر موارد	۶	۲/۶۴
جمع	۲۲۶	۱۰۰

جدول ۴ - وضعیت بنا

وضعیت بنا	تعداد	درصد
قدیمی زنده و فعال	۸۶	۳۷/۹
قدیمی متروکه	۹	۳/۹۶
قدیمی مخروبه	۴	۱/۷۶
زمین مشجر	۱	۰/۴۴
زمین بایر	۱	۰/۴۴
نوساز	۱۲۵	۵۵/۵
جمع	۲۲۶	۱۰۰

جدول ۵ - وضعیت ایستایی بنا:

وضعیت ایستایی بنا	تعداد	درصد
دارای ایستایی خوب	۱۵۲	۶۶/۹۵
دارای ایستایی متوسط	۶۲	۲۷/۶۷
دارای ایستایی ضعیف	۶	۲/۶۹
سایر موارد	۶	۲/۶۹
جمع	۲۲۶	۱۰۰

جدول ۶ - مصالح بنا:

مصالح بنا	تعداد	درصد
آجر و خشت و گل	۸۹	۳۹/۵۶
آجر و ملات ماسه سیمان	۱۳۱	۵۷/۸
سایر موارد	۶	۲/۶۴
جمع	۲۲۶	۱۰۰

جدول ۷- نوع پوشش سقف ها:

نوع پوشش	تعداد	درصد
تیر چوبی	۳۷	۱۶/۳۸
طاق قوسی	۴۴	۱۹/۴۶
تیر آهن با طاق ضربی	۱۲۳	۵۴/۳۲
سقف بتنی	۱۶	۷/۱۴
سایر موارد	۶	۲/۷
جمع	۲۲۶	۱۰۰

جدول ۸- مصالح نما

مصالح نما	تعداد	درصد
کاهگل و سیمگل	۳۲	۱۴/۰۸
آجر نما	۲۳	۱۰/۱۲
نمای سیمانی	۲۹	۱۲/۷۶
سنگ	۱۷	۷/۴۸
فاقد نما سازی	۳۵	۱۵/۴۳
سایر مصالح	۱۰	۴/۴
ویرین ها	۸۰	۳۵/۷
جمع	۲۲۶	۱۰۰

جدول ۹- تعداد طبقات

تعداد طبقات	تعداد	درصد
یک طبقه	۱۳۶	۵۹/۹۴
یک و نیم طبقه	۱۵	۶/۸
دو طبقه	۶۳	۲۷/۷۸
سه طبقه و بیشتر	۶	۲/۷۴
سایر موارد	۶	۲/۷۴
جمع	۲۲۶	۱۰۰

منابع و مأخذ:

الف. کتاب ها:

۱. آصف، محمد هاشم (رستم الحكماء) رستم التواریخ، تصحیح و تحشیه و توضیحات از محمد مشیری، بی نا، تهران، ۱۳۴۸

۲. ابن بطوطه: سفرنامه ابن بطوطه، ترجمه محمد علی موحد، دو جلد، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۶۱

۳. اصفهانی، حافظ ابونعیم: ذکر اخبار اصفهان، مترجم نورالله کسائی، انتشارات سروش، تهران، ۱۳۷۷

۴. الاصفهانی، محمد مهدی بن محمد رضا: نصف جهان فی تعریف الاصفهان، به تصحیح و تحشیه دکتر منوچهر ستوده، چاپ دوم، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۸

۵. انصافیور، غلامرضا: تاریخ و فرهنگ زورخانه و گروه های اجتماعی زورخانه رو، مرکز مردم شناسی وزارت فرهنگ و هنر، تهران، ۱۳۵۳

۶. جابری انصاری، حاج میرزا حسن خان: تاریخ اصفهان، تصحیح و تعلیق جمشید مظاهری (سروشیار)، انتشارات مشعل، تهران، ۱۳۷۸

۷. جناب، میر سید علی: الاصفهان، به کوشش محمدرضا ریاضی، سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران، ۱۳۷۶

۸. رفیعی مهرآبادی، ابوالقاسم: آثار ملی اصفهان، شماره ۱۰۱ از سلسله انتشارات انجمن آثار ملی، انجمن آثار ملی، تهران، ۱۳۵۲

۹. شاردن، ژان: سفرنامه شاردن، قسمت شهر اصفهان، ترجمه حسین عریضی، چاپ دوم، انتشارات نگاه، تهران، ۱۳۶۲

۱۰. مستوفی، حمدالله: نزهة القلوب، به کوشش محمد دبیر سیاقی، کتابخانه طهوری، تهران، ۱۳۳۶

۱۱. هنر فر، لطف الله: گنجینه آثار تاریخی اصفهان، چاپ دوم، کتابفروشی ثقفی، اصفهان، ۱۳۵۰

۱۲. یاقوت حموی، شهاب الدین: برگزیده مشترک یاقوت حموی، ترجمه محمد پروین گنابادی، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۲

ب. مصاحبه ها:

۱. مصاحبه های متعدد با حجة الاسلام ابطحی، متولی فعلی موقوفه، سال ۱۳۷۷ و ۱۳۷۸

۲. مصاحبه با استاد حسین آقا جانی اصفهانی، سال ۱۳۷۸

۳. مصاحبه با آقای رضا خلیلیان، مرشد سابق زورخانه مرکز محله علیقلی آقا، سال ۱۳۷۸

۴. مصاحبه های متعدد با اهالی، به ویژه معمرین محله، سال ۱۳۷۷ و ۱۳۷۸